

Материнська О. В.

ТИПОЛОГІЯ НАЙМЕНУВАНЬ ЧАСТИН ТІЛА

Донецьк : ДонНУ, 2009.— 295 с.

Типологічна лінгвістика нагромадила значний досвід методики опрацювання мовного матеріалу за параметрами, які дозволяють системно його описувати та класифікувати. Ґрунтовні праці в галузі синтаксичної, морфологічної, фонетичної типології дозволяють говорити про те, що лінгвістичний інструментарій сучасного типолога є досконалим і виваженим. Утім, лексична типологія потребує подальшого розроблення, оскільки лексичний склад мови ще не систематизовано, закономірності розвитку лексичних одиниць, особливості їхньої семантики в різноструктурних мовах потребують послідовного вивчення. Встановлення семантичних універсалій є одним з основних завдань лексичної типології, моделювання певної ділянки вокабуляру як системи, у якій існують корелятивні зв'язки; створення типологічних анкет для дослідження тематичних груп лексики становлять важливу ланку на шляху до каталогізації лексичних змін у мові.

Показово, що рецензована монографія О. В. Материнської «Типологія найменувань частин тіла» належить саме до категорії праць, що відповідають класичним науковим вимогам та одночасно відзначаються оригінальним, по-справжньому новим баченням наукових проблем.

Рецензована монографія є результатом копійної багаторічної роботи О. В. Материнської. Успішне завершення цієї наукової праці свідчить про плідність та перспективність здобутків авторитетної школи типологічної і зіставної лінгвістики професора В. Д. Каліуценка¹. На виникнення та становлення цієї школи великий вплив мали праці Санкт-Петербурзької (Ленінградської) типологічної групи², яка сформувала основні методологічні принципи та створила засади розвитку типологічних і зіставних дослід-

жень на факультеті іноземних мов Донецького національного університету. Особливу роль у цьому відіграв лінгвіст зі світовим ім'ям — В. П. Недаляков³.

Монографія містить аналіз соматизмів (найменувань частин тіла), важливих для традиційної лексичної та типологічної семантики, оскільки вони репрезентують базовий шар лексики. Немає сумнівів, що серед існуючих досліджень цього шару лексики монографія О. В. Материнської займає особливе місце. Авторка зосереджується на істотних для сучасного зіставного та типологічного мовознавства питаннях про природу і динаміку мовного значення, формування семантичних універсалій. Перед нами книга, яка висвітлює саме *типи* семантичних переносів у зазначеній групі найменувань і, що надзвичайно важливо, містить універсалії — міжмовні узагальнення щодо розвитку їхньої полісемії.

Усі теоретичні положення праці концентруються навколо аналізу емпіричного матеріалу. Можливо, цим пояснюється прозорість і переконливість тексту, легкість його сприйняття. Крім того, що книга є надзвичайно цікавою, вона значною мірою інформативна: семантику соматизмів системно досліджено на матеріалі одинадцяти мов, що належать до різних сімей (індоевропейської, алтайської, фіно-угорської, палеоазійської); діахронічним аналізом охоплено матеріал германських та слов'янських мов; семантичну структуру назв частин тіла вивчено також у сленгу та термінологічній галузі. Результати кількісних підрахунків, класифікація одиниць за тематичними групами, різновиди метафоричних та метонімічних переносів, зіставний аналіз рівня полісемічності назв частин тіла та інші узагальнення систематизовано у 45 таблицях.

Рецензована праця демонструє всі основні ознаки школи: значний емпіричний матеріал різноструктурних мов, моделювання його системної організації, кількісний аналіз, типологічну анкету (яка акумулює теоретичне знання щодо об'єкта дослідження), універсалії.

Вступ містить обґрунтування вибору аналізованого матеріалу та його обмеження. Вагомими для типологічного дослідження

¹ Див. праці: *Каліуценка В. Д.* Типологія отьменных глаголов. — Д., 1994. — 442 с.; *Kaliuščenko V. D.* Typologie denominaler Verben. — Tübingen, 2000. — 253 s.; *Kaliuščenko V. D.* Deutsche denominaler Verben // *Studien zur deutschen Grammatik.* — Tübingen, 1988. — Bd 30. — 180 s.; *Басуров Ш. П.* Типологія дієслів із рефлексивним комплексом в індоевропейських мовах. — Д., 2004. — 333 с.; *Ніколаєва Л. Б.* Типологія термінів спорідненості. — Д., 2005. — 255 с.

² *Nedjalkov V. P., Litvinov V. P.* The St. Petersburg / Leningrad Typology Group // *Approaches to language typology* / (Ed.) M. Shibatani, T. Bynon. — Oxford, 1995. — P. 215–272.

³ Пор. лише останній типологічний проект ученого: реципроки (див.: *Nedjalkov V. P.* *Reciprocal Constructions.* — Amsterdam ; Philadelphia, 2007. — Vol. 1–5. — 7216 p.).

авторка вважає такі властивості аналізованих одиниць: їхній базовий характер, високий рівень полісемічності, частотність, спільність походження, когнітивну значущість. Тут постулюються критерії комплексного дослідження лексичної семантики з метою встановлення універсальних закономірностей у розвитку значень слів, вияв спільних та етноспецифічних рис семантичних процесів у різноструктурних мовах.

Мети, яку ставить перед собою авторка монографії, цілком досягнуто, і спроба «комплексного вирішення проблеми дослідження семантики слова з урахуванням вищезгаданих критеріїв семантичного аналізу» (с. 17) є цілком успішною.

Вірогідність результатів забезпечується достатньою кількістю вибірки (665 назв частин тіла, 2882 ЛСВ) з авторитетних лексикографічних джерел (68 позицій), які охоплюють етимологічні, тлумачні, перекладні, частотні словники та інші типи довідників. Про репрезентативність вибірки свідчить повний перелік досліджуваних одиниць, що наводиться в Додатках А, Б, В (с. 267–274).

Перший розділ монографії присвячено теоретичним та методичним засадам типологічного вивчення корпусу найменувань частин тіла людини в дескриптивному та історичному аспектах. Окреслюючи основні віхи розвитку типологічної та структурної семантики, спираючись на результати розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників, О. В. Материнська пропонує власну оригінальну концепцію типології назв частин тіла та їхньої семантики. Критичне ставлення до існуючих теорій та підходів, які постулюють різні принципи системної типології, дозволяє О. В. Материнській відійти від звичайного переліку ознак та класів або конститування сукупності типологічних рис і звернутися до розгляду динамічних моделей семантичних змін та модифікацій. На наш погляд, саме такий ракурс аналізу семантики окремих тематичних груп (зокрема назв частин тіла людини) відповідає вимогам сучасного стану розвитку типологічного мовознавства, націленого на проблеми пошуку семантичних універсалій та семантичних закономірностей у контексті історичних змін, міжкультурного варіювання.

Одним з головних здобутків авторки, як було зазначено вище, є запропонована модель типологічного опису базових груп лексики, яка фактично є уніфікацією параметрів розгляду аналогічних явищ у мовах різного ступеня спорідненості і передбачає з'ясування типу семантичного зв'язку між досліджуваними лексемами; виявлення глибини семантичного членування та динаміки семантичної структури; аналіз основних моделей семантичних переносів та їхньої продуктивності; встановлення корелятивних зв'язків між структурами прямого та фігуративного

значень, а також між полісемією та партонімією. Для структурної та семантичної організації досліджуваного класу одиниць значущими також виявляються ступінь їхньої лексичної стійкості, частотність та походження.

Цінність і результативність застосування зазначених основних параметрів не лише в тому, що воно дозволяє «визначення семантичних універсалій, лексичних закономірностей та виведення типологічних узагальнень щодо семантичного розвитку назв частин тіла» (с. 39), а й в тому, що поглиблює розуміння як універсального характеру, так і етнокультурних особливостей категоризації та концептуалізації дійсності, чинників, які визначають напрямки та механізми когнітивних процесів, стримують або стимулюють їхню глибину.

Усвідомлення можливостей, які відкриває запропонований підхід, зумовлені підрозділи праці, спрямовані на розгляд відмінностей у мовній картині світу, їхнього впливу на семантику та сегментацію назв частин тіла та визначення способів їх номінації. З аналізу випливає, що відмінності в номінативних стратегіях зумовлені існуванням як концептуальних, так і лексико-семантичних лакун, що утворюються внаслідок розбіжностей уявлень про органи тіла та особливостей словотвірних систем зіставлених мов.

Для реалізації мети другого розділу монографії, яка полягає в дослідженні розвитку прямого значення назв частин тіла, було здійснено ґрунтовний та коректний аналіз етимології, лексичної стійкості, шляхів розвитку основного значення та співвідношення між історично вихідним та похідним значеннями аналізованого класу лексики. Визначаючи індоевропейське та спільногерманське як домінуючі типи походження досліджуваного класу одиниць, авторка вважає, що саме цей чинник спричинив такі спільні характеристики назв частин тіла в германських та слов'янських мовах: формування основного значення переважно на базі метафори та метафронімії; збереження значної частини вихідної семантичної структури та, як наслідок, активізація подібних моделей семантичного розвитку. Поряд з генетичною спорідненістю, спільні тенденції в еволюції семантичної структури зазначеного класу лексики визначаються спільністю культурних ареалів виникнення.

Аналіз розвитку переносних значень назв частин тіла (розділ 3) дозволяє дослідниці з'ясувати їхню полісемічну нерівномірність (найбільший рівень багатозначності демонструють англійська та іспанська мови, найменша кількість абстрактних переносних значень характерна для нівхської та мокшанської мов). На думку О. В. Материнської, такі показники зумовлені особливостями етнічного менталітету, загальним рівнем розвиненості мовної полісемії, домінантністю

різних засобів номінації, розвиненістю синонімічних відношень тощо.

Стосовно моделей, за якими формуються переносні значення, дослідниця дійшла таких висновків. Найбільша продуктивність у досліджуваних мовах характерна для метафоричного переносу 'частина тіла > предмет домашнього вжитку'. Моделі, до яких у ролі домену-цілі залучаються просторово-темпоральна, монетарна або медична сфери, виявилися етноспецифічними для евенкійської, японської та іспанської мов відповідно. Загальні тенденції в розвитку переносних значень О. В. Материнська пояснює універсальністю асоціацій, пов'язаних із тілом людини у представників різних лінгвокультур.

Хотілося б відзначити глибину та послідовність дослідження, представленого в другому та третьому розділах, стрункість та доказовість обраної методики зіставного аналізу.

Матеріал монографії засвідчує, що такий архаїчний за своїм походженням розряд лексикону, як соматизми, не зупиняється у своєму семантичному розвитку і продовжує збільшувати свій семантичний обсяг. Це підтверджують як стандартні, так і субстандартні прошарки лексико-семантичних систем порівнюваних мов.

Четвертий та п'ятий розділи, що присвячені вивченню семантики назв частин тіла у функціонально обмежених регістрах мовної ієрархії — сленгу та терміносистемі, вирізняються багатючим, свіжим, не пошпиреним у дослідженнях ілюстративним матеріалом, який має неабияку цінність для вивчення. Важливими є висновки про закони семантичного перетворення, серед яких, як виявилось, найпродуктивнішим у процесі терміноутворення є антропоморфна метафоризація, якій поступається метонімізація.

Попри коректність аналізу та вірогідність результатів, певні сумніви викликає інтерпретація окремих прикладів і, відповідно, твердження про «нові у порівнянні зі стандартною мовою моделі семантичного розвитку» (с. 200). Взяти хоча б метонімічний

перенос «частина тіла > позначення певної дії». На с. 193 наводиться такий приклад: англ. *head* (букв. «голова») «просування». Питання полягає в тому, чи можна визначити домен-ціль як «дію». Для більшої доказовості бажано було б навести граматичний маркер (*n* — пош «іменник»). Імовірно, в цьому випадку ми радше маємо справу з дериватами — дієсловом *to head* «to get ahead of» («просуватися») та іменником *heading* (морськ., гірн.) «напрямок». Навіть припускаючи наявність форми іменника *head* у значенні «просування», доцільно було б звернутися до глибшого аналізу семантичної структури цієї одиниці з метою визначення домінуючих та залежних (або супровідних) компонентів значення, експліцитних й імпліцитних семантичних конститuentів та їх відповідності локативній / орієнтаційній та акціональній семам — «напрямок (уперед)» та «дія, процес (пересування)».

Корпус одиниць для аналізу можна розширити також за рахунок словотворчих дериватів, стійких сполучень, можливо, паремій, колокацій тощо. Це дозволило б побачити більш панорамну картину еволюції семантичного наповнення соматизмів, яке, як визнано сьогодні, не покривається лише лексичним значенням одиниць.

На нашу думку, у праці є певне превалювання індоевропейського мовного матеріалу, хоча до мовного набору включено мови різних структурних типів. Цей факт, з одного боку, зумовлює детальніший опис соматизмів у індоевропейських мовах, з другого, — залишає перспективи на їх майбутнє дослідження в екзотичних мовах.

Висловлені побажання не впливають на загальну високу оцінку якості монографії О. В. Материнської. Наважимося запевнити представників наукової спільноти, що рецензована книга — певною мірою подія для сучасної лінгвістики. Вона є цінним взірцем удосконалення методів типологічних семантичних досліджень.

В. МАНАКІН, Т. КОЗЛОВА
(Запоріжжя)